

Katarzyna Kamińska-Korolczuk

Uniwersytet Gdański

Wpływ mniejszości narodowych zamieszkujących Estonię i Łotwę na rozwój systemów medialnych państw pobytu

**The impact of national minorities from Estonia and Latvia
on media systems development**

Słowa kluczowe: media w Estonii, media na Łotwie, mniejszości narodowe w Estonii, mniejszości narodowe na Łotwie

Keywords: media in Estonia, media in Latvia, minorities in Latvia, minorities in Estonia

Streszczenie

Estonia i Łotwa to państwa, w których mieszka wiele różnych narodowości. W artykule przedstawiono najważniejsze wydarzenia z rozwoju mediów estońskich i łotewskich, z uwzględnieniem wpływu na nie osób pochodzących z różnych kręgów cywilizacyjnych. Ta różnorodność twórców mediów nie tylko nie zagrażała rozwojowi komunikacji w tej części świata, ale również pozwoliła na wypracowanie solidnego systemu funkcjonowania mediów. Oba kraje charakteryzowały się wysokim poziomem czytelnictwa i wysokim nasyceniem rynku mediów. Obecnie media Estonii i Łotwy są reprezentowane głównie przez interesy dwóch grup właścicieli i nadawców – narodu podstawowego i ludności rosyjskojęzycznej. Interes obu grup nie jest zbieżny, a obiektywizm prasy najczęściej znajduje się tylko w sferze deklaratywnej.

Abstract

Estonia and Latvia are the countries in which lives many different nationalities. The article presents the most important events from the development of Estonia and Latvia's media systems, taking into account the actions of people from different circles of civilisation. This diversity did not threaten the development of communication in this part of the world, but also allowed to rise a robust system of media functioning. Both countries were characterized by high readership levels and a high saturation of the media market. At present in Estonia's and Latvia's media are represented mainly by the interests of two groups of owners and broadcasters – the basic nation and the Russian-speaking popula-

tion. The interests of both groups are not convergent and the objectivity of the press is most often is located only in the declarative sphere.

Estonia i Łotwa należą do państw, w których koegzystuje ze sobą wiele różnych narodowości. Oprócz nacji podstawowej, wywodzącej się w przypadku Estończyków z plemion ugrofińskich czy Łotyszy z Bałtów, występuje szereg mniejszości, które osiedlały się na terenach tych państw przez stulecia. Podczas gdy ani Estonia ani Łotwa nie były jeszcze państwami, a ich ziemie wchodziły w skład innych państw, migrowały na te tereny osoby z różnych części Europy. Nowo przybyli odgrywali dużą rolę w procesie edukacji i kształtowania samoświadomości narodowej zastanego społeczeństwa. Wprowadzenie przez kolejnych władców zasad wpisanych w funkcjonowanie Kościoła protestanckiego, którego nauki rozprzestrzeniły się w okresie panowań szwedzkiego i niemieckiego, zdobycze reformacji, możliwość pobierania nauki także dla lokalnego chłopstwa¹ – to wszystko spowodowało, że rozwój świadomości narodowej rozpoczął się tutaj od najniższych warstw społecznych. Paradoksalnie, lecz to właśnie wartości nabyte od przedstawicieli społeczeństw innych państw, dały Estończykom i Łotyszom podwaliny pod budowanie świadomości odrębności narodowej i były pomocne w opieraniu się procesom wynarodawiającym. Poczucie przywiązania do wartości wynikających z własnej kultury kształtowało się na tych terenach powoli i było procesem oddolnym. Już w 1632 r. zapis łotewskiej pieśni ludowej znalazł się w publikacji Fredericusa Meniusa *Syntagma de origine Livonorum*², a zwracanie uwagi na folklor, pielęgnowanie i przekazywanie z pokolenia na pokolenie podań i pieśni, było ważnym elementem budowania tożsamości. Podobną rolę później odgrywały wydawane na tych terenach magazyny, jak choćby redagowany przez niemieckiego duchownego Heinricha Rosenpläntera, w latach 1813–1832 w Pärnu, „Beiträge zur genauen Kenntniss der ehstnischen Sprache” oraz tygodnik „Das Inland”, ukazujący się w latach 1836–1863, opowiadający o historii, literaturze i języku estońskim czy wydawany w latach 1821–1823 i w 1825 r. przez Otto Wilhelma Masinga tygodnik „Marahwa Näddala-Leht”. Propagowane w tych czasopismach zasady znacząco przyczyniły się do rozwoju rodzimego dziennikarstwa, podkreślały przywiązanie do lokalnych zwyczajów oraz wpłynęły na rozwój języków estońskiego i łotewskiego w ich literackiej formie.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie kluczowych wydarzeń w rozwoju systemów medialnych Estonii i Łotwy oraz wykazanie, że na ewolucję mediów w tych

¹ Należy podkreślić, że nie było to powszechne. Na przykład w Rosji do XIX w. blokowano możliwość podejmowania nauki przez chłopów.

² S. Donecker, *An Itinerant Sheep, and the Origins of the Livonians: Friedrich Menius's Syntagma De Origine Livonorum (1635)*, „Journal of Baltic Studies” 2012, nr 43, s. 1–20.

państwach miały wpływ dokonania inicjowane przez osoby z różnych kręgów narodowych. Ta różnorodność początkowo nie tylko nie szkodziła rozwojowi systemów komunikowania w tej części świata, lecz pozwoliła na wypracowanie silnego, specyficznego z uwagi na wielość funkcjonujących tu mniejszości, systemu mediów. Obecnie wielu mieszkańców Estonii i Łotwy nie posiada obywatelstwa nie tylko tych państw, nie posiada żadnego obywatelstwa³. Na rynkach medialnych reprezentowane są interesy dwóch grup nadawców – właścicielami mediów są albo podmioty wywodzące się z nacji podstawowej, albo spoza tej nacji i wówczas mowa przede wszystkim o podmiotach korzystających ze wsparcia kapitału rosyjskiego. Interesy obu grup nie są zbieżne, a obiektywizm prasy najczęściej występuje w sferze deklaratywnej. Do przygotowania artykułu wykorzystano metodę historyczną i porównawczą.

Zadaniem jakie stawiają przed sobą właściciele środków przekazu jest wpływanie na odbiorców wywodzących się z różnych grup społecznych. Media są podstawowym źródłem informacji, czerpiemy z nich wiedzę o otaczającym świecie, postępuje proces mediatyzacji polityki czy nawet szerzej – mediatyzacji życia społecznego⁴. Są one także podstawą działalności gospodarczej, spełniają rolę kulturotwórczą, kreują potrzeby i kierują naszą uwagę w stronę spraw, na które być może nie zwrócilibyśmy uwagi⁵. Pełnią rolę narzędzi do kształtowania naszej zbiorowej wyobraźni, zaspokajają potrzeby bycia zmobilizowanymi do działań, poszukiwania odpowiedzi czy utwierdzenia się, że jest tak, jak czytamy, piszemy czy myślimy. Im bardziej dynamicznie rozwijały się media, tym silniej i z coraz większą prędkością rozprzestrzeniały się idee, które pozwalały wybranym grupom oddziaływać na innych. Rola mediów jest więc nie do przecenienia. Nawet obecnie, kiedy każdy z nas może być jednocześnie odbiorcą i nadawcą informacji, są źródła, które uważamy za wiarygodne i nie podejmujemy trudu weryfikowania zawartych w nich materiałów. Media są instrumentem władzy i kontroli. Bazują na naszych przyzwyczajeniach i skłonnościach do upraszczania życia i, co za tym idzie, skracania drogi wiodącej do poszukiwań odpowiedzi na nurtujące nas pytania. Rola mediów jest więc nie do przecenienia i warto prześledzić drogę rozwoju środków kształtowania opinii publicznej w tej części Europy, w której ścierają się ze sobą raczej przedstawiciele różnych narodów.

Rozwój prasy na ziemiach dzisiejszej Estonii i Łotwy wynikał z dynamicznych przemian m.in. w dziedzinie handlu, które następowały w XV–XVI w. Zaowocowało

³ K. Kamińska-Moczyło, *Edukacja i imigracja w nowych i starych państwach Unii Europejskiej: przykład RFN i Łotwy*, [w:] *Polityka młodzieżowa Unii Europejskiej*, red. M. Boryń, B. Duraj, S. Mrowzowska, Toruń 2014, s. 83–101.

⁴ Patrz np. T. Sasińska-Klas, *Mediatyzacja a medializacja sfery publicznej*, „Zeszyty Prasoznawcze” 2014, t. 57, nr 2 (218), s. 162–175.

⁵ M.E. McCombs, D.L. Shaw, D.H. Weaver, *Communication and Democracy: Exploring the Intellectual Frontiers in Agenda-Setting Theory*, New Jersey 1997.

to sytuacją, w której największe miasta dzisiejszej Estonii i Łotwy – Dorpat, Tallinn, Ryga – stały się ośrodkami sprzyjającymi rozwojowi ówczesnych środków przekazu. Na terenach miast osiedlali się drukarze posiadający królewskie przywileje do wykonywania tego zawodu. Rozwój umiejętności czytania w społeczeństwie, co z kolei było efektem misji duszpasterskiej Kościoła protestanckiego, był napędem ich pracy, a efektem – pojawienie się pierwszych książek, początkowo Biblii i modlitewników, w lokalnych językach narodowych. Już od XVI w. publikowanie było aktywnością mającą także znaczący wpływ na postawy polityczne lokalnej ludności – jak choćby w czasie niepokojów społecznych w latach 1584–1589 związanych z wprowadzeniem kalendarza gregoriańskiego. Wówczas w zakładzie drukarskim Nicolausa Mollyna powielano ogłoszenia, manifesty, zwiastuny, a w 1615 r. opublikowano trzy pierwsze książki wydane w języku łotewskim⁶. Estońskojęzyczne druki ukazywały się z kolei w zakładach mieszczących się w Põltsamaa i należących do Petera Ernsta Wilde. Na terenie Estonii wydawał on poradniki domowe „Lühhike õppetus”, czyli „Krótkie Instrukcje” (1766–1767), a na Łotwie „Latviešu Ārste” – „Łotewskiego Doktora” (1768–1769)⁷. Ich celem było edukowanie chłopstwa w celu osiągnięcia lepszych zbiorów z prowadzonych upraw, zapobiegania chorobom, ale i zwracanie uwagi wyższych klas społecznych na trudne warunki życia na wsi. Od około 1741 r. zaczęto wydawać łotewskie almanachy, które zawierały świeckie treści, a jednym z najbardziej znanych był „Vidzemes Kalendārs” – „Almanach Vidzemeski” (1787–1790), który pomógł w rozwijaniu świadomości prawnej Łotyszy⁸. Czytelnikami publikacji, i tych związanych z kultem religijnym i tych propagujących określony sposób życia, były różne warstwy społeczne, a dzięki systemowi edukacji, również chłopci.

Medioznawcy łotewscy spierają się o to czy pierwszym dziennikiem na terenie dzisiejszej Łotwy był tytuł „Rigische Novellen” – 1681 r., czy „Rigische Montags (Donnerstags) Ordinari Post Zeitung” – około 1680 r.⁹ Pierwsze czasopismo, które później przekształciło się w dziennik w języku łotewskim, zaczęto wydawać znacznie później w Jelgawie. Był to „Latviešu Avīzes” („Dziennik Łotewski”), który przetrwał na rynku prasy od 1822 do 1915 r. i jest najdłużej ukazującym się dziennikiem łotewskim¹⁰. Uznaje się, że od niego rozpoczęła się historia dziennikarstwa łotewskiego.

⁶ S. Hoyer, E. Lauk, P. Vihalemm (red.), *Towards a Civic Society. The Baltic Media's Long Road to Freedom. Perspectives on History, Ethnicity and Journalism*, Tartu 1993, s. 43–47.

⁷ Ibidem, s. 43 i 55.

⁸ Ibidem, s. 50.

⁹ K. Vanamölder, *Was für eine Zeitung wurde in Reval am Ende der schwedischen Zeit gelesen?*, „Forschungen zur Baltischen Geschichte” 2011, vol. 6, s. 61–83.

¹⁰ R. Gaidamoviča, *Pirms 190 gadiem Jelgavā sākās preses lasīšanas tradīcijas*, „Jelgavas Vēstnesis”, 5.07.2012, <http://www.jelgavasvestnesis.lv/kultura/pirms-190-gadiem-jelgava-sakas-preses-lasinas-tradicijas> [dostęp: 1.07.2017].

Na łamach dziennika publikowano teksty świadczące o zaangażowaniu społecznym, wpływające zarówno na właścicieli ziemskich, jak i na władzę lokalną. Z kolei pierwszym dziennikiem ukazującym się na ziemiach dzisiejszej Estonii był „Revalsche Post-Zeitung” drukowany przez Niemców bałtyckich po niemiecku od 1689 do 1710 r. III wojna północna nie pozwalała na kontynuowanie działalności wydawniczej i dopiero w 1772 r. Michael Gerhard Grenzius w Tallinie powołał do życia niemiecki tygodnik „Revalsche Wöchentliche Nachrichten”, który utrzymał się na rynku do 1852 r. W czasie Wielkiej Rewolucji Francuskiej prasa wydawana na ziemiach estońskich była zaangażowana politycznie. Od 1789 r. w Tartu drukowano półtygodnik niemieckojęzyczny „Dörptsche Gelehrte Politische Zeitung”¹¹, zawierający przedruki tekstu Deklaracji Praw Człowieka i Obywatela. Za pierwsze polityczne czasopismo ukazujące się na terenach dzisiejszych państw bałtyckich uznaje się „Supplement-Blätter zum Freimüthigen” wydawane między 1803 a 1806 rokiem przez Garlieba Helwiga Merkela w Rydze. W 1806 r. wydrukowano pierwszy estoński tygodnik – „Tarto maa-rahwa Näddali-Leht” redagowany przez pastorów G.A. Odelkopa, J.P. von Rotha oraz inspektora szkolnego C.A. von Rotha¹². Działalność wydawniczą pojmowano jako misję. Zadaniem druków było krzewienie wiedzy o świecie, wprowadzanie ważkich tematów do publicznych debat, rozwijanie świadomości odrębności językowej i kulturowej, podkreślanie, że ludność zamieszkująca tereny dzisiejszej Estonii i Łotwy stanowi wartościowy składnik wspólnoty składającej się z wielu różnych narodów. Było to nie bez znaczenia dla dalszego rozwoju społecznego, ponieważ w ślad za pojawieniem się prasy coraz silniej zaangażowanej społecznie, powstawały towarzystwa, które skupiały swoją uwagę na odrębności narodowej Estończyków i Łotyszy. Mimo iż kolejne władze forsowały wprowadzanie własnych języków narodowych w przestrzeni publicznej – niemieckie niemieckiego, rosyjskie rosyjskiego, to w pierwszej połowie XIX w. powstało Kurlandzkie Towarzystwo Literatury i Sztuki (*Kurzemes literatūras un mākslas biedriba*)¹³. To pierwsze tego rodzaju stowarzyszenie utworzone w prowincjach bałtyckich, którego działalność miała służyć rozbudzaniu zamiłowania do rodzimego folkloru, skłaniać do poznania literatury i budować tożsamość narodową na terenach podlegających obcej jurysdykcji. Stało się ono centrum życia kulturalnego i dbało o rozwój literackiego języka łotewskiego. Podobny cel miało założone w 1872 r. w Tartu Towarzystwo Literatów Estońskich (*Eesti Kirjameeste Selts*)¹⁴.

¹¹ Od 1790 r. znanym pod tytułem „Dörptsche Zeitung”.

¹² S. Hoyer, E. Lauk, P. Vihalemm, op.cit., s. 56–58.

¹³ *Kurzemes literatūras un mākslas biedriba* działało w latach 1817–1939. *Kurzemes literatūras un mākslas biedriba*, http://vesture.eu/index.php/Kurzemes_literatūras_un_mākslas_biedriba [dostęp: 1.07.2017].

¹⁴ *Eesti Kirjameeste Selts*, http://entsyklopeedia.ee/artikkel/eesti_kirjameeste_selts1 [dostęp: 1.07.2017].

Innymi ośrodkami życia narodowego były towarzystwa chóralne, z inicjatywy których powołano do życia Narodowe Festiwale Śpiewacze¹⁵. Niewątpliwie ogromny wpływ na kształtowanie się świadomości narodowej Estów i Bałtów mieli Niemcy bałtyccy. Początkowo to oni, a później także przedstawiciele kształtującej się inteligencji estońskiej i łotewskiej, w końcu i zwykli mieszkańcy, zaczęli interesować się tym, co świadczyło o etnicznej odrębności tego regionu geograficznego. Dużym ułatwieniem w kształtowaniu się odrębności narodowej było to, że czasopiśmiennictwo powstało i kontynuowało swoje działania tutaj wcześniej niż na innych terenach Europy Środkowo-Wschodniej.

W odniesieniu do Estonii i Łotwy słusznym jest stwierdzenie, iż ingerencja państwa w ukształtowany dość wcześnie system prasy była procesem widocznym i trwającym przez od czasu pierwszej niepodległości, w okresie niefunkcjonowania Estonii i Łotwy jako państw *de facto*, a po odzyskaniu niepodległości kontynuowanym. W czasie II wojny światowej wydawanie prasy było regulowane zgodnie z zasadami wprowadzonymi przez zmieniających się okupantów. Po wcieleniu Estonii i Łotwy do Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich skala represji wobec nacji podstawowej stopniowo malała, ale zakres kontroli państwowej i wdrażana dyscyplina partyjna pozostawały na stałym poziomie. Życie publiczne w tej części Europy w latach 1969–1986 charakteryzowała stagnacja części społeczeństwa. Pielęgnowane tradycji było możliwe dzięki wydarzeniom dopuszczanym przez okupantów, traktowanym z nienależytą powagą jako te, które są związane z folklorem, a więc nie stanowią realnej siły politycznej. Do najważniejszych należały festiwale śpiewacze. Pierwszy z nich odbył się w 1869 r., dziesięć lat później drugi. Tradycja organizowania festiwali przetrwała do lat pięćdziesiątych XX w. i kontynuowana była w czasie walki o niezależnienie się przez Estonię i Łotwę od Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich. Organizowane festiwale pieśni narodowej zyskały wówczas miano „Śpiewająca Rewolucja”¹⁶. Pozwoliło to na przetrwanie procesów wynarodawiających. Przywracanie utraconej po II wojnie niepodległości w Estonii i na Łotwie było procesem odwołującym się do tej samej świadomości odrębności narodowej, którą pielęgnowano w czasie, gdy oba państwa nawet jeszcze nie istniały.

¹⁵ Pierwszy z nich odbył się w 1869 r., a dziesięć lat później drugi. Tradycja organizowania festiwali przetrwała do lat pięćdziesiątych XX w. i kontynuowana była w czasie walki o niezależnienie się przez Estonię i Łotwę od Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich. Organizowane festiwale pieśni narodowej zyskały miano „Śpiewająca Rewolucja”. Za: D.J. Smith, *Estonia: Independence and European Integration*, London–New York, 2002, s. 7.

¹⁶ Więcej patrz: K. Kamińska-Korolczuk, *Estonia*, [w:] *Systemy medialne państw Unii Europejskiej: nowe kraje członkowskie*, red. A. Małykiewicz-Włodarska, M. Ślufińska, Toruń 2014, s. 109–140 oraz eadem, *Łotwa*, [w:] *ibidem*, s. 163–193.

Rola mediów w kształtowaniu opinii publicznej w każdym państwie jest bezsporna, a w Estonii i na Łotwie odegrała i nadal odgrywa szczególną rolę z uwagi na tradycyjnie wysoki poziom czytelnictwa¹⁷. W omawianych państwach, obok mediów wydawanych w językach narodowych, funkcjonują i te skierowane do różnych grup narodowych, redagowane w językach największych grup etnicznych funkcjonujących na terenie Estonii i Łotwy. Prasa drukowana i elektroniczna powstająca w odpowiedzi na potrzeby ludzi wywodzących się z nacji innej niż główna, zależna jest w dużej mierze od poparcia władzy i kręgów biznesu funkcjonujących w państwie, w którym miałyby być wydawana. Duże znaczenie tego typu wydawnictwa mają dla podtrzymywania więzi z narodem pochodzenia, propagowania jego kultury i dbania o zachowanie czystości języka literackiego. Jednak nie zawsze taka działalność, z punktu widzenia nacji podstawowej w danym państwie wielonarodowym, będzie przyjmowana z entuzjazmem. Dla Estończyków i Łotyszy współlistnienie z dużymi grupami nieutożsamiającymi się z językiem i kulturą państwa estońskiego czy łotewskiego nie jest korzystne. Funkcjonowanie dużej mniejszości składającej się osób pochodzenia rosyjskiego prowadzi do poczucia zagrożenia tożsamości narodowej wśród nacji podstawowej. W znacznej mierze na to poczucie zagrożenia ma wpływ liczba osób narodowości rosyjskojęzycznej, która mimo rozpadu ZSRR i zmian społeczno-politycznych nie zdecydowała się na wyemigrowanie do państwa, z którego pochodzą, Rosji. Ponadto do ludności rosyjskojęzycznej zaliczyć można przedstawicieli i innych narodów władającym językiem rosyjskim z racji wspólnych dziejów historycznych. Są to przede wszystkim Białorusini czy Ukraińcy. Ilość ludności rosyjskojęzycznej przekłada się na jej siłę oddziaływania. Każde z działań skierowanych przeciwko zasadom uznawanym za ważne przez tę część społeczeństwa, stanowić może punkt zapalny do zainicjowania niepokojów społecznych. W Estonii i na Łotwie rzeczywiście tak było – kwestie związane ze zmianami rozlokowania pomników pamięci poświęconych Armii Czerwonej czy rozpisanie referendum o uznaniu języka rosyjskiego za narodowy na Łotwie, to tylko jaskrawe, szeroko komentowane w mediach światowych, przykłady¹⁸.

Na strukturę rynków medialnych w Estonii i na Łotwie wpływają specyficzne podziały społeczne – obok ludności posiadającej obywatelstwo estońskie największą grupą narodowościową jest mniejszość rosyjska, która w każdym z omawianych państw

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Więcej patrz np. M. Ehala, *The Bronze Soldier: Identity Threat and Maintenance in Estonia*, „Journal of Baltic Studies” 2009, vol. 40, nr 1: *From Post-Communism to the EU: Estonia's Transition 20 Years on*, s. 139–158; K. Brüggemann, A. Kasekamp, *The Politics of History and the „War of Monuments” in Estonia*, „Nationalities Papers, The Journal of Nationalism and Ethnicity” 2008, vol. 36, nr 3, s. 425–448; I. Druviete, U. Ozolins, *The Latvian referendum on Russian as a second state language*, February 2012, „Language Problems and Language Planning” 2016, vol. 40, nr 2, s. 121–145.

stanowi ponad 25% społeczeństwa. Występuje też znaczna grupa osób posługujących się językiem rosyjskim. Strukturę narodowościową w Estonii i na Łotwie w styczniu 2017 r. przedstawia tabela 1.

Tabela 1. Populacje Estonii i Łotwy – podział ze względu na narodowość, stan na 1 stycznia 2017 r.

	liczba osób
całkowita liczna osób zamieszkujących na terenie Estonii	1 315 635
Estończycy	904 639
Rosjanie	330 206
inne narodowości łącznie: w tym najbardziej liczne:	80 790
Ukraińcy	23 183
Białorusini	11 828
Finowie	7 591
Łotysze	2 209
Żydzi	1 971
Niemcy	1 945
Tatarzy	1 934
Litwini	1 881
Polacy	1 673
całkowita liczna osób zamieszkujących na terenie Łotwy	1 950 116
Łotysze	1 029 401
Rosjanie	495 528
inne narodowości łącznie: w tym najbardziej liczne:	425 187
Białorusini	64 257
Ukraińcy	43 623
Polacy	40 583
Litwini	23 327
Romowie	5 191
Żydzi	4 873
Niemcy	2 529
Estończycy	1 731

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Statistics Estonia, <https://www.stat.ee/34278> [dostęp: 2.07.2017]; Centrālā statistikas pārvalde, http://data.csb.gov.lv/pxweb/lv/Sociale/Sociale__isterm__iedz/IE0010m.px/?rxid=09cbdccf-2334-4466-bdf7-0051bad1dec4 [dostęp: 2.07.2017].

Jak wynika z danych przedstawionych w tabeli 1, w obu omawianych państwach mniejszość rosyjska stanowi najliczniejszą społeczność. Różnica między Estonią a Łotwą polega jednak na tym, że poza mniejszością rosyjską liczba osób o innej narodowości jest niewielka w Estonii, na Łotwie zaś stanowi podobną do rosyjskiej,

także znaczącą, grupę ludzi. Największe społeczności w obu państwach, obok Rosjan, stanowią Białorusini i Ukraińcy. Polaków jest na Łotwie wielokrotnie więcej niż w Estonii, podobnie Litwinów, których jest ponad dwadzieścia tysięcy, w Estonii zaś niecałe dwa tysiące. Stosunkowo niewielu Niemców zamieszkuje w obu omawianych państwach, mimo iż, jak już wspomniano, Niemcy tradycyjnie zasiedlali te ziemie.

Ze znaczącej liczby różnych mniejszości zamieszkujących Estonię i Łotwę, władających wieloma językami, tylko osoby rosyjskojęzyczne mogą cieszyć się rozwiniętą siecią dzienników i czasopism, audycji nadawanych w tym języku czy korzystać z materiałów przygotowywanych specjalnie dla tej mniejszości i w jej języku przez wydawców i nadawców ogólnokrajowych. Problemem rynków medialnych w omawianych państwach jest jednak to, że publikowane materiały tworzone są nie tylko przez podmioty działające na terenie Estonii czy Łotwy, lecz i przez sąsiada – Federację Rosyjską¹⁹. W porównaniu z Łotwą, w Estonii funkcjonują nieliczne media rosyjskojęzyczne. Zauważyć też należy, że rynek mediów na Łotwie rządzi się bardziej skomplikowanymi prawami niż ten w Estonii. Dzieje się tak z uwagi na istniejący wyraźny podział mediów na łotewskojęzyczne i rosyjskojęzyczne, przy czym media rosyjskojęzyczne stanowią na Łotwie dużą część rynku, należą do popularnych i są bardzo opiniotwórcze. Tworzone są niezależnie od sieci mediów łotewskich. Sposób ich finansowania niejednokrotnie jest nie do odkrycia przez przeciętnego odbiorcę²⁰. Na Łotwie toczy się walka o uwagę i odbiorców, i reklamodawców, a łotewski rynek mediów jest mniej atrakcyjny nawet dla samych Łotyszy. Do niedawna obowiązywała niepisana zasada, że Łotysze nie sięgają po prasę rosyjskojęzyczną, a przedstawiciele mniejszości rosyjskojęzycznej po łotewską. Obecnie jednak programy produkowane są przez spółki z kapitałem obcym, przede wszystkim rosyjskim, z większym rozmachem, wykorzystując atrakcyjne formy przekazu i zdobycze techniki, co sprawia że niewielkiej Łotwie trudno jest konkurować finansowo na tym polu. Realizowane przy wsparciu rosyjskich pieniędzy programy publikowane w mediach postrzegane są przez Estonię i Łotwę jako zagrożenie dla suwerenności państwa.

¹⁹ Niniejsze opracowanie nie pozwala na przedstawienie w całej złożoności problemów wynikających z zamieszkiwania na terenie Estonii licznej mniejszości rosyjskiej, często nieznającej języka estońskiego i nieintegrującej się z pozostałą częścią społeczeństwa. Szerzej: R. Zaagman, *Conflict Prevention in the Baltic States: The OSCE High Commissioner on National Minorities in Estonia, Latvia and Lithuania*, Flensburg 1999; P. van Elsuwege, *Russian-speaking Minorities in Estonia and Latvia: Problems of Integration at the Threshold of the European Union*, Flensburg 2004; K. Kamińska-Korolczuk, *Media w społeczeństwie wielonarodowościowym: przykład Estonii i Łotwy*, [w:] *Normy, wartości i instytucje we współczesnych stosunkach międzynarodowych*, t. 2, red. Ł. Fijałkowski, E. Stadtmüller, Warszawa 2015, s. 443–459.

²⁰ A. Rožukalne, *Latvia's Media Owners, A monograph on Latvia's media system and the most important owners thereof* Ryga 2013.

Głównym zadaniem stojącym przed wydawcami i nadawcami mediów w obu omawianych państwach, które odnosi się do licznych mniejszości narodowych, było i jest podejmowanie prób informowania osób niewładających językami uznawanymi za narodowe, o tym, co dzieje się w przestrzeni publicznej, jak funkcjonuje społeczeństwo, jakie są najważniejsze wytyczne polityki krajowej i zagranicznej. Jednym słowem – informowanie osób mieszkających w państwie, często nieczujących się jego częścią z uwagi na brak obywatelstwa czy nieznaną języka, o tym, co dla rozwoju państwa, w którym ta liczna grupa przebywa, jest istotne. Trudno jest pogodzić wszystkie interesy i nie zauważyć, że dla części osób rosyjskojęzycznych to Rosja jest państwem odniesienia, to z nią związane są główne emocje i to z niej pochodząca prasa drukowana i media elektroniczne są bardziej opiniotwórcze. Dodatkowo stosunki regionu z Rosją nie są ostatnimi czasy zbyt dobre, a konflikt na Ukrainie spotęgował poczucie zagrożenia. Tym bardziej, że informacje i sposób komentowania tego wydarzenia w prasie łotewskiej czy estońskiej różniły się znacznie od rosyjskich odpowiedników²¹. Do zagospodarowania przez rodzimych wydawców i nadawców jest więc rzesza ludzi, których przekonać trzeba nie tylko atrakcyjnością przekazu (jak już wspomniano, nie jest to łatwe, szczególnie na Łotwie), lecz i jego rzetelnością.

Rosyjskojęzyczna prasa drukowana w Estonii w zasadzie nie przetrwała okresu transformacji ustrojowej i procesu koncentracji mediów. W 2009 r. przestano wydawać rosyjskojęzyczne gazety opiniotwórcze: „Молодёжь Эстонии” („Młodzież Estonii”) i „Вести Дня” („Wiadomości Dnia”). Wydawca najstarszego dziennika estońskiego „Postimees” („Listonosz”), Postimees Grupp, od 2005 r. do września 2016 r. redagował dziennik „День за Днём” („Dzień za Dniem”) adresowany do ludności rosyjskojęzycznej. Nie była to więc *sensu stricto* prasa mniejszości, lecz druk przygotowywany przez wiodącego wydawcę dla odbiorców rosyjskojęzycznych. Podobnie wydawca AS Äripäev, który publikuje estoński tygodnik gospodarczy „Äripäev”, redaguje także wydanie rosyjskojęzyczne – „Деловые Ведомости” („Wiadomości Biznesu”). Działanie to miało umożliwić osobom nie znającym języka estońskiego, a władającym językiem rosyjskim, zapoznanie się z informacjami i opiniami publikowanymi w jednym z najważniejszych mediów estońskich. We wrześniu 2016 r. Postimees Grupp zrezygnował z wersji drukowanej dziennika „День за Днём”. Wydawca zapowiedział, że będzie się obecnie koncentrować na rozwijaniu rosyjskojęzycznego

²¹ M. Siiner, S. Lnyavskiy-Ekelund, *Priming Language Political Issues as Issues of State Security: A Corpus-Assisted Discourse Analysis of Language Ideological Debates in Estonian Media Before and After the Ukrainian Crisis*, [w:] *Language Policy Beyond the State*, red. M. Siiner, K. Koreinik, K.D. Browns, „Language Policy” 2017, vol. 14, s. 25–44; D.J. Trimbach, S. O’Lear, *Russians in Estonia: Is Narva the next Crimea?*, „Eurasian Geography and Economics” 2015, vol. 56, nr 5, s. 493–504.

portalu informacyjnego²². W odniesieniu do mediów elektronicznych rzecz ma się nieco inaczej niż w przypadku druku. Wersje elektroniczne dzienników i czasopism, audycje mogą być publikowane online i wpływać na grupę odbiorców skutecznie, nawet jeśli miejsce redagowania czy nadawania sygnału nie znajduje się na terenie Estonii. Nieistniejące w wersji papierowej „Молодёжь Эстонии” i „Вести Дня”, przemianowane na „Вести”, mają swoje e-wydania²³. Są częścią portalu Рамблер, Rambler.ru, jednego z największych portali internetowych wchodzącego w skład holdingu Rambler & Co, kierowanego przez Aleksandra Mamuta²⁴.

Z kolei rynek mediów na Łotwie jest wyraźnie podzielony na prasę adresowaną do Łotyszy i prasę rosyjskojęzyczną. Rosyjskojęzyczny wpływowo dziennik „Вести Сегодня” („Dzisiejsze Wiadomości”), który w lutym 2017 r. zmienił nazwę na „Сегодня” („Dzisiaj”)²⁵, kontynuuje tradycje wydawanego w Rydze od 1945 r. tytułu „Советская Молодежь” („Radziecka Młodzież”), choć nowa nazwa podkreślać ma związek z tytułem wydawanym w Rydze od 1919 r. do 1940 r. Dziennik jest opiniotwórczy, porusza ważne dla mniejszości tematy. Dziennik, wraz z ukazującym się na Łotwie tygodnikiem „Вести” („Wiadomości”), który obecnie występuje w formie portalu internetowego, są powiązane z partią Saskaņas Centrs (Centrum Zgody). Program tego ugrupowania zakłada m.in. walkę o prawa obywatelskie mniejszości rosyjskiej oraz bliską współpracę z Rosją i pozostałymi państwami dawnej Wspólnoty Niepodległych Państw. Do gazet rosyjskojęzycznych wpływających na mniejszości zamieszkujące Estonię i Łotwę należy także tzw. europejskie wydanie dziennika „Комсомольская правда” („Komsomolska Prawda”)²⁶. Wydawca związany jest finansowo i ideologicznie z państwem ościennym – Rosją, przygotowywane materiały redagowane są więc z innej perspektywy niż mniejszości mieszkającej w Estonii czy na Łotwie.

Na Łotwie, podobnie jak i w Estonii, maleją nakłady prasy drukowanej, a zwiększa się czytelność prasy wydawanej w wersji dostępnej na elektronicznych urządzeniach przenośnych²⁷. Dla takich odbiorców powstają portale, które nie mają swoich

²² D. Cavegn, *Postimees to stop publishing Russian-language papers*, „Postimees”, 29.09.2016, <http://news.err.ee/119235/postimees-to-stop-publishing-russian-language-papers> [dostęp: 10.07.2017].

²³ „Молодёжь Эстонии”, <http://www.moles.ee>, a „Вести” <http://www.vesti.ru> [dostęp: 10.07.2017].

²⁴ Aleksander Mamut jest rosyjskim oligarchą, miliarderem, prawnikiem i inwestorem. Za: *Alexander Mamut*, „Forbs”, <https://www.forbes.com/profile/alexander-mamut/> [dostęp: 10.07.2017].

²⁵ Strona internetowa dziennika „Сегодня”: <http://vesti.lv/categories/vesti-segodnya>.

²⁶ „Комсомольская правда”, która jest mutacją jednego z najpopularniejszych dzienników rosyjskich, ukazuje się w różnych państwach należących do Unii Europejskiej i zajmuje się problemami rosyjskojęzycznych czytelników.

²⁷ P. Vihalemm, *Media consumption in Estonia*, referat przedstawiony podczas 12th Conference on Baltic Studies in Europe (CBSE), Ryga 2017 oraz *Share of individuals reading online news sites*,

wersji drukowanych. Najbardziej wpływowym jest założony w 1999 r. informacyjno-rozrywkowy portal Delfi. Delfi założyła estońska spółka MicroLink, która w 2003 r. sprzedała portal norweskiej firmy Findex. W 2007 r. Delfi ponownie znalazło się w estońskich rękach – odkupione zostało przez grupę medialną Ekspress Grupp²⁸. Obecnie informacje publikowane są w językach: estońskim, łotewskim, litewskim, angielskim, rosyjskim, polskim i ukraińskim, a wydawca różnicuje zawartość, dopasowując ją do narodowego odbiorcy. Jest to wiodący, opiniotwórczy portal, którego treści żywo wpływają na opinię publiczną²⁹.

Na rynku prasy elektronicznej w obu omawianych państwach występują nadawcy publiczni i prywatni. Nadawcy publiczni to estoński Eesti Rahvusringhääling (ERR, Estońskie Radio i Telewizja) i łotewskie Latvijas Televīzija (LTV, Łotewska Telewizja) oraz Latvijas Radio (LR, Radio Łotewskie). Do najbardziej popularnych środków przekazu należy radio, przynajmniej raz w tygodniu słucha go około 80% populacji. Nadawcy publiczni w zasadzie wypełniają misję wpisaną w ich funkcjonowanie. Edukują, zawierają w przekazach informacje i analizy o życiu politycznym i społecznym, programy dla najmłodszych, słuchowiska, audycje religijne i pielęgnują dziedzictwo narodowe. Misją jest również przygotowywanie audycji służących integracji narodów żyjących w Estonii i na Łotwie. Takie stacje cieszą się różną popularnością. Na przykład łotewska LR 4 – nie znajduje zbyt wielu odbiorców, a estońskie Raadio 4, także nadające audycje w języku rosyjskim i należące do nadawcy publicznego, jest najpopularniejszą stacją wśród mniejszości rosyjskojęzycznej w Estonii³⁰. Należy jednak zaznaczyć, że, podobnie jak w przypadku portali internetowych, na tereny omawianych państw dociera sygnał telewizyjny i radiowy, którego nadawcą jest Rosja. Wśród rosyjskojęzycznych mniejszości narodowych bardzo popularne są stacja telewizyjna „Pirmais Baltijas Kanāls” (PBK, Pierwszy Kanał Bałtycki)³¹ czy „Голос России” („Głos Rosji”) – najstarsza stacja radiowa w Rosji, nadająca od 29 października 1929 r., a od 2014 r. działająca jako agencja prasowa i radio „Спутник” („Sputnik”)³². Pirmais Bal-

newspapers or news magazines in Latvia from 2013 to 2016, „The Statistic Portal”, <https://www.statista.com/statistics/386093/online-news-consumption-in-latvia/> [dostęp: 10.07.2017].

²⁸ *Ekspress Grupp* ühendab AS Eesti Ajalehed ja AS Delfi, <http://www.egrupp.ee/uudised/ekspress-grupp-uhendab-as-eesti-ajalehed-ja-as-delfi> [dostęp: 10.07.2017].

²⁹ Szerzej patrz: M. Golubeva, *EU Accession Debate on the Internet in the Baltic States: Own Heterogeneous Messages?*, s. 166–168; A. Balcytiene, *Media Modernisation and Journalism Cultures in the Baltic States and Norway*, s. 169 i n., oba rozdziały dostępne [w:] R. Bærug (red.), *The Baltic Media World*, Riga 2005; J. Oster, *European and International Media Law*, Cambridge 2017, s. 238–241.

³⁰ K. Kamińska-Korolczuk, *Estonia*, [w:] op.cit. oraz K. Kamińska-Korolczuk, *Łotwa*, [w:] op.cit.

³¹ Strona internetowa telewizji „Pirmais Baltijas Kanāls”: <http://www.ltv.lv>.

³² Informacje za strony Sputnik News, <https://pl.sputniknews.com/polish.ruvr.ru/about/> [dostęp: 02.07.2017].

tijas Kanāls nadaje z Łotwy od 2002 r., a jego sygnał udostępniany jest na terenie Łotwy, Estonii i Litwy. W programie znajdują się najczęściej audycje retransmitowane z Rosji. Stację można było odbierać w większości sieci kablowych, pakiet satelitarny oraz w Internecie. Konflikt na Ukrainie i jego przedstawianie w mediach rosyjskojęzycznych spowodował pojawienie się zarzutów ze strony władz estońskich i łotewskich o nierzetelność dziennikarską i podżeganie do nienawiści etnicznej na łamach tej stacji. Rada ds. Mediów Łotewskich wszczęła postępowanie administracyjne przeciwko PBK, dodatkowo część właścicieli sieci kablowych podjęła decyzję o usunięciu z ich oferty stacji PBK³³. Decyzja spotkała się z zarzutami o stosowaniu cenzury, z niezadowoleniem ze strony części osób należących do mniejszości rosyjskojęzycznej. Nadawcy mediów elektronicznych z Litwy, Łotwy i Estonii zaproponowali w zamian uruchomienie wspólnego kanału telewizyjnego, którego obiektywizm dziennikarski podlegałby kontroli³⁴. Inicjatywa ta to wyraźny sygnał, że nie ma zgody rządów omawianych państw na prowadzenie na ich terenie działań, w których jedną z intencji nadawcy jest przekazywanie informacji mających na celu podsycanie niepokoїв społecznych³⁵.

Żadna z pozostałych mniejszości narodowych nie wypracowała sieci mediów ogólnokrajowych na terenie Estonii czy Łotwy, rzadko także wydaje jakiegokolwiek gazety o zasięgu ogólnokrajowym. Przedstawiciele innych mniejszości zamieszkujących Estonię czy Łotwę w większości nie produkują swoich mediów, nawet lokalnych. Wyjątkiem jest mniejszość niemieckojęzyczna, która publikuje w swoim języku „Die Baltische Rundschau” („Przegląd Bałtycki”). Czasopismo założono w 1994 r. z inicjatywy dziennikarzy rosyjsko- i niemieckojęzycznych oraz Przewodniczącego Związku Niemieckich Litwinów. Gazeta jest miesięcznikiem i określa się jako niezależną, ponadnarodową, wydawaną w języku niemieckim na terenie państw określanych mia-

³³ LETA, *Latvian Media Council decides to launch an administrative case against PBK*, „Baltic News Network”, 23.04.2014, <http://bnn-news.com/latvian-media-council-decides-launch-administrative-case-pbk-112066> [dostęp: 2.07.2017] i V. Denisenko, *What war in Russia involved in?*, 24.04.2014, <http://www.geopolitika.lt/?artc=6645> [dostęp: 2.07.2017]. W 2014 r. również litewskie sądy, na wniosek Komisji Litewskiego Radia i Telewizji, wstrzymały bezpłatny dostęp do nadawanych w telewizjach kablowych rosyjskich stacji RTR Planeta i NTV Mir Lithuania. Argumentowano, że nadawane audycje podżegają do nienawiści na tle etnicznym i szerzą dezinformację. Sankcje zniesiono po nieprzychylnych opiniach Komisji Europejskiej, w czerwcu 2016 r. Za: BNS, Z „RTR Planeta” i „NTV Mir Lithuania” *zdjęto sankcje*, <http://pl.delfi.lt/aktualia/litwa/z-rtr-planeta-i-ntv-mir-lithuania-zdjeto-sankcje.d?id=71686502> [dostęp: 10.07.2017].

³⁴ mk, pap, *Litwa, Łotwa i Estonia: chcemy rzetelnej rosyjskojęzycznej telewizji*, 2.05.2014, http://wyborcza.pl/1,75477,15891597,Litwa__Lotwa_i_Estonia__chcemy_rzetelnej_rosyjskojezycznej.html [dostęp: 7.07.2017].

³⁵ Więcej przykładów na ten temat patrz: K. Kamińska-Korolczuk, *Media w społeczeństwie wielonarodowościowym...*, s. 449–459.

nem bałtyckich, Niemiec, Austrii i Szwajcarii³⁶. W wersji online „Die Baltische Rundschau” dostępne jest w językach niemieckim, rosyjskim i angielskim, przy czym każde wydanie językowe ukazuje się pod inną nazwą, wydanie angielskojęzyczne nosi inną nazwę – „The Baltic Review”, rosyjskojęzyczne – „Балтийское Обозрение”, i zawiera inne treści.

Przekazy medialne różnych narodów były od zawsze wkomponowane w krajobraz mediów w tej części świata. Na początku funkcjonowania prasy nie różnicowały jednak odbiorców, służyły rozwojowi wielu grup społecznych. Później ich retoryka zmieniła się, dopasowała do polityki prowadzonej przez okupantów. Dzięki mediom wpływano na tożsamości narodowe występujących na tym terenie mieszkańców. E. Hall nazywał ten proces tworzeniem tożsamości hybrydowej³⁷. Wydawać by się mogło, że tożsamość ludzi z różnych państw zamieszkujących te tereny jest konglomeratem wartości wyniesionych z rodzimych folklorów i wartości globalnych, co pozwoli na wypracowanie tożsamości łączącej wiele różnych nacji, których jednym celem jest stworzenie bezpiecznego miejsca do życia i rozwoju. Okazuje się jednak, że media które na początku swojego funkcjonowania były odpowiedzialne za kształtowanie poczucia wspólnoty, obecnie, w momencie dziejów, w którym dostęp do źródeł informacji jest otwarty jak nigdy dotąd, stają się dla teje wspólnoty zagrożeniem. Konstruowane obecnie przekazy, zarówno płynące ze strony mediów estońskich, jak i łotewskich czy rosyjskojęzycznych, wyraźnie dzielą wspólną przestrzeń na tę interpretowaną z punktu widzenia Estończyków i nie-Estończyków, Łotyszy i nieobywatele. Nie wydaje się, aby w najbliższym czasie możliwe było wypracowanie wspólnej tożsamości dla nacji podstawowych oraz licznych mniejszości.

Bibliografia

Alexander Mamut, „Forbs”, <https://www.forbes.com/profile/alexander-mamut/>.

Balcytiene A., *Media Modernisation and Journalism Cultures in the Baltic States and Norway*, [w:] *The Baltic Media World*, red. R. Bærug, Riga 2005.

BNS, Z „RTR Planeta” i „NTV Mir Lithuania” *zdjęto sankcje*, <http://pl.delfi.lt/aktualia/litwa/z-rtr-planeta-i-ntv-mir-lithuania-zdjetto-sankcje.d?id=71686502>.

Brüggemann K., Kasekamp A., *The Politics of History and the „War of Monuments” in Estonia*, „Nationalities Papers, The Journal of Nationalism and Ethnicity” 2008, vol. 36, nr 3.

³⁶ Strona internetowa miesięcznika „Die Baltische Rundschau”: <http://baltische-rundschau.eu>.

³⁷ S. Hall, D. Held, D. Hubert, K. Thompson (red.), *Modernity an Introduction to Modern Societies*, Massachusetts 1996, s. 623–630.

Cavegn D., *Postimees to stop publishing Russian-language papers*, „Postimees”, 29.09.2016, <http://news.err.ee/119235/postimees-to-stop-publishing-russian-language-papers>.

Denisenko V., *What war in Russia involved in?*, 24.04.2014, <http://www.geopolitika.lt/?artc=6645>.

Donecker S., *An Itinerant Sheep, and the Origins of the Livonians: Friedrich Menius's Syntagma De Origine Livonorum (1635)*, „Journal of Baltic Studies” 2012, nr 43.

Druviete L, Ozolins U., *The Latvian referendum on Russian as a second state language*, February 2012, „Language Problems and Language Planning” 2016, vol. 40, nr 2.

Eesti Kirjameeste Selts, http://entsyklopeedia.ee/artikkel/eesti_kirjameeste_selts_l.

Ehala M., *The Bronze Soldier: Identity Threat and Maintenance in Estonia*, „Journal of Baltic Studies” 2009, vol. 40, nr 1: *From Post-Communism to the EU: Estonia's Transition 20 Years on*.

Ekspress Grupp ühendab AS Eesti Ajalehed ja AS Delfi, <http://www.egrupp.ee/uudised/ekspress-grupp-uhendab-as-eesti-ajalehed-ja-as-delfi>.

Gaidamoviča R., *Pirms 190 gadiem Jelgavā sākās preses lasīšanas tradīcijas*, „Jelgavas Vēstnesis”, 5 lipca 2012, <http://www.jelgavasvestnesis.lv/kultura/pirms-190-gadiem-jelgava-sakas-preses-lasisanas-tradicijas>.

Golubeva M., *EU Accession Debate on the Internet in the Baltic States: Own Heterogeneous Messages?*, *The Baltic Media World*, red. R. Bærug, Riga 2005.

Hoyer S., Lauk E., Vihalemm P. (red.), *Towards a Civic Society. The Baltic Media's Long Road to Freedom. Perspectives on History, Ethnicity and Journalism*, Tartu 1993.

<http://bnn-news.com/latvian-media-council-decides-launch-administrative-case-pbk-112066>.

Informacje za strony Sputnik News, <https://pl.sputniknews.com/polish.ruvr.ru/about/>.

Kamińska-Korolczuk K., *Estonia*, [w:] *Systemy medialne państw Unii Europejskiej: nowe kraje członkowskie*, red. A. Matykiewicz-Włodarska, M. Ślufińska, Toruń 2014.

Kamińska-Korolczuk K., *Media w społeczeństwie wielonarodowościowym: przykład Estonii i Łotwy*, [w:] *Normy, wartości i instytucje we współczesnych stosunkach międzynarodowych*, t. 2, red. Ł. Fijałkowski, E. Stadtmüller, Warszawa 2015.

Kamińska-Moczyło K., *Edukacja i imigracja w nowych i starych państwach Unii Europejskiej: przykład RFN i Łotwy*, [w:] *Polityka młodzieżowa Unii Europejskiej*, red. M. Boryń, B. Duraj, S. Mrozowska, Toruń 2014.

Kurzemes literatūras un mākslas biedrība działało w latach 1817-1939. *Kurzemes literatūras un mākslas biedrība*, http://vesture.eu/index.php/Kurzemes_literatūras_un_mākslas_biedrība.

LETA, *Latvian Media Council decides to launch an administrative case against PBK*, „Baltic News Network”, 23.04.2014.

McCombs M.E., Shaw D.L., Weaver D.H., *Communication and Democracy: Exploring the Intellectual Frontiers in Agenda-Setting Theory*, New Jersey 1997.

Молодёжь Эстонии, <http://www.moles.ee>, а „Вести” <http://www.vesti.ru>.

mk, pap, *Litwa, Łotwa i Estonia: chcemy rzetelnej rosyjskojęzycznej telewizji*, 02.05.2014, http://wyborcza.pl/1,75477,15891597,Litwa__Lotwa_i_Estonia__chcemy_rzetelnej_rosyjskojęzycznej.html.

Oster J., *European and International Media Law*, Cambridge 2017.

Rožukalne A., *Latvia's Media Owners, A monograph on Latvia's media system and the most important owners thereof*, Ryga 2013.

Sasińska-Klas T., *Mediatyzacja a medializacja sfery publicznej*, „Zeszyty Prasoznawcze” 2014, t. 57, nr 2 (218).

Siiner M., Lnyavskiy-Ekelund S., *Priming Language Political Issues as Issues of State Security: A Corpus-Assisted Discourse Analysis of Language Ideological Debates in Estonian Media Before and After the Ukrainian Crisis*, [w:] *Language Policy Beyond the State*, red. M. Siiner, K. Koreinik, K.D. Browns, „Language Policy” 2017, vol. 14.

Smith D. J., *Estonia: Independence and European Integration*, London–New York, 2002.

Strona internetowa dziennika „Сегодня”: <http://vesti.lv/categories/vesti-segodnya>.

Strona internetowa miesięcznika „Die Baltische Rundschau”: <http://baltische-rundschau.eu>.

Strona internetowa telewizji „Pirmais Baltijas Kanāls”: <http://www.ltv.lv>.

Trimbach D.J., O’Lear S., *Russians in Estonia: Is Narva the next Crimea?*, „Eurasian Geography and Economics” 2015, vol. 56, nr 5.

van Elsuwege P., *Russian-speaking Minorities in Estonia and Latvia: Problems of Integration at the Threshold of the European Union*, Flensburg 2004.

Vanamölder K., *Was für eine Zeitung wurde in Reval am Ende der schwedischen Zeit gelesen?* „Forschungen zur Baltischen Geschichte” 2011, vol. 6.

Vihalemm R., *Media consumption in Estonia*, referat przedstawiony podczas 12th Conference on Baltic Studies in Europe (CBSE), Ryga 2017 oraz *Share of individuals reading online news sites, newspapers or news magazines in Latvia from 2013 to 2016*, „The Statistic Portal”, <https://www.statista.com/statistics/386093/online-news-consumption-in-latvia/>.

Zaagman R., *Conflict Prevention in the Baltic States: The OSCE High Commissioner on National Minorities in Estonia, Latvia and Lithuania*, Flensburg 1999.